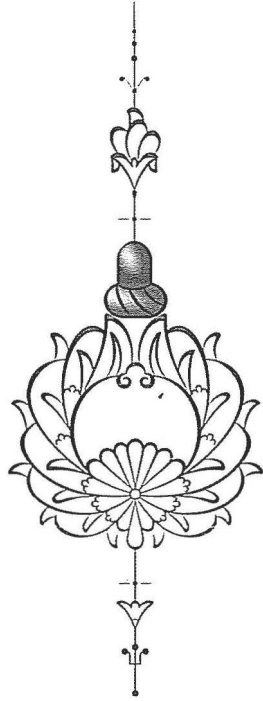

MEVLÂNA OCAĐI

Mevlâna Ocađı

Editör:
Prof. Dr. Mehmet Bayyığit

Editör Yardımcıları:
Doç. Dr. Ahmet Çaycı - Dr. Naci Bakırcı

Tasarım:
Harun Yıldız

Düzelti:
İbrahim Demirci

Fotoğraf:
Hadiye Cangökçe Esen

Desen:
Zeliha Yıldız

Baskı:
Erman Ofset

Cilt:
Özgü Ciltevi

ISBN 978-6644-116-36-7

Kombassan Vakfı © 2007

Bu eserin bütün hakları Kombassan Vakfı'na aittir.
Yazılı izin alınmadan iktibas yapılamaz.
Herhangi bir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz.

Mevlâna'da Akıl ve Aşk

Bilal Kuşpınar *

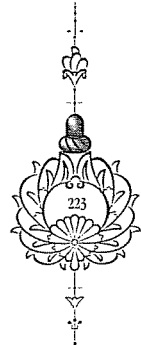
Akıl ile aşk ilişkisi birçok tasavvufî ve felsefî eserlerin ve özellikle şiirlerin konusu olmuştur. Dinî ve dünyevî meseleleri anlamada ve yorumlamada, aklın önemi tartışılmaz. Fakat Mevlâna gibi tasavvufî düşünürlerin, aklın önemine inanmakla birlikte, onu daha ziyade ikinci plana itip, aşka ağırlık verdikleri ve hatta aşkla yolculuk yaptıkları bilinen bir gerçektir. Fakat bu, basit bir şekilde, birini öbürüne tercih etmek değil; aksine, bu çalışmamızda da inceleyeceğimiz gibi, birini diğerine basamak yapmak ve ilerlemektir. Daha açık bir ifadeyle, aklı gidebileceği sınıra kadar kullanabilmek ve kaldığı noktadan itibaren aşkla yola devam etmektir. Akıl, belki dünyayı anlamada yeterli olabilir ama dini anlamada ve derinliklerine inmede, yarı yolda kalabilir ki, Mevlâna da bu görüştedir. Zira, ona göre din, sadece iman esaslarından oluşan kuru bir olgu değil, insandaki 'kişiliğe' kadar inen ve onun 'ruhunu' uyandıran canlı bir hayat görüşüdür. İnsana, aslının ne olduğunu, kendisinin kim olduğunu ve değerini bildiren ve aynı zamanda yaşatan bir hayat tarzıdır. Din, sadece helallerin ve haramların bilgisinden ibaret değildir. Nitekim Mevlâna, bu basit anlayışı tenkit ederek, caiz olan ve olmayan şeyleri bilmekle kendisini âlim zanneden kişilere, "kendin caiz misin?", "din usulünü bildin ama kendi aslın, kendi mayan iyi ise bir de ona bak, onu bil" diyerek dinin âdeta aşk boyutunu ima eder.¹

Akıl, akıllı olabilmek ve akıllıca davranabilmek, Mevlâna'ya göre, içinde yaşadığımız dünyanın tabii gerekliliklerindedir. Aklı olmayan insan, onun tabiriyle, âdeta kanatsız bir kuş gibidir. Nasıl ki kuş, kanadı olmadan bir yere uçamaz, insan da aklı olmadan kendisinden beklenen normal hareketleri yapamaz. "İnsana kol, kanat akıldır. Adamın aklı olmazsa kendisine başka bir akıl kılavuz etmesi gerekir."² Zira, insanı insan yapan akıldır; akıl onu yüceltir ve görüş sahibi yapar. Akıl, insana, dünyada bi-

* Prof. Dr., McGill Üniversitesi (Kanada) Öğretim Üyesi.

1 Mesnevi 3/2650, 2655. Mesnevi'den alınan bütün beyitler, Farsça orijinaleri ile karşılaştırılarak, Veled İzbudak tercümesinden alınmıştır. İlk rakam cilt, ikinci rakam beyit numarasını göstermektedir. Bu hususta bkz. Mevlâna Celaleddin Rumi, Mesnevi, 1-6 c. Terc. Veled İzbudak. İstanbul: MEB, 1988.

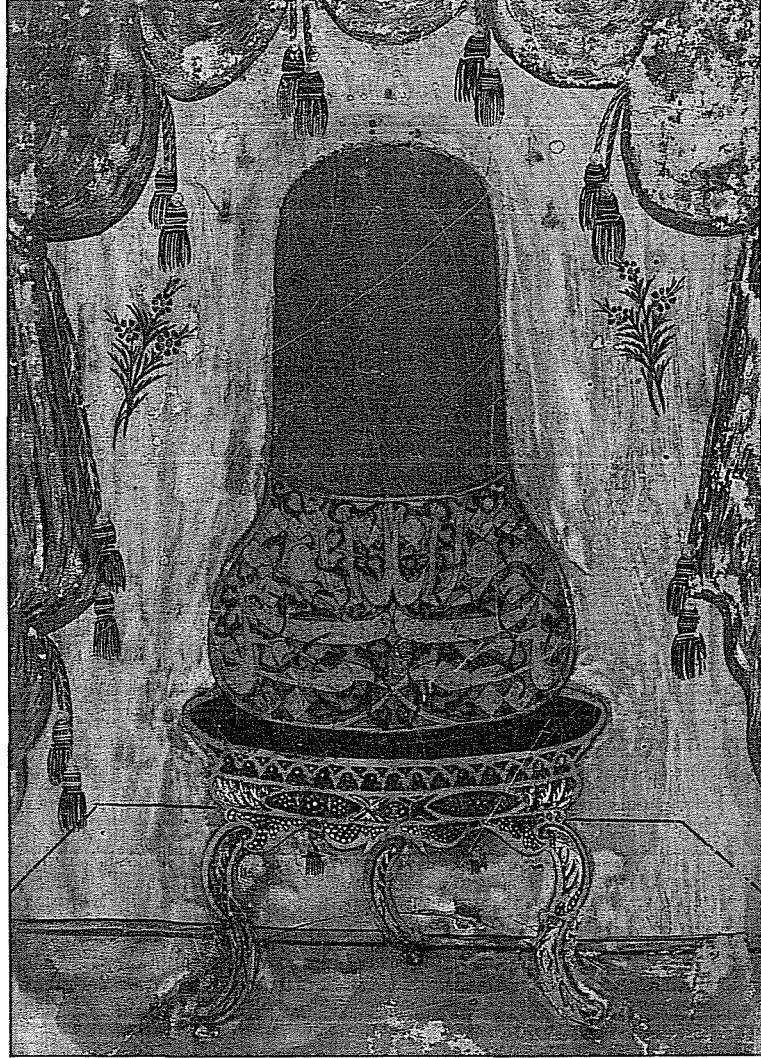
2 Mesnevi 6/4075.

- 3 Mesnevi 6/ 4077.
4 Mesnevi 4/1954.
5 Mesnevi 5/454-455.
6 Mesnevi 4/ 1960-63.
7 Mesnevi 4/1967.

linebilecek şeylerin kapısını açan bir anahtar hükmündedir. O olmaksızın, bilgiye ulaşmak mümkün değildir.³ Bedene yemek nasıl gerekli ise, cana da akıl o denli gereklidir. “Cana gıda, akıl nurudur.”⁴ Ayrıca, sorumluluk ve ibadet yükümlülüğü, akla ve aklın tam olmasına bağlıdır. Onun için Mevlâna, Hz. Peygamber’e atıfla, “bir zerre aklın, oruçtan da yeğdir, namazdan da” der.⁵ Zira akıl insanın cevheridir, namaz ve oruç ise arazdır ki, hakkıyla anlaşılması ve yerine getirilmeleri, aklın bütünlüğüne ve sıhhatine bağlıdır.

Mevlâna, insan için bu kadar önemli olan aklın iki çeşit olduğunu belirtir. Birincisi, kazanılan akıldır (mukteseb) ki, hâricidir ve insan onu, okuldan, kitaplardan, bilgilerden, bilginlerden, düşünceden ve mânalardan elde eder. Böyle bir akıl, artabilir, eksilebilir, keskinleşebilir ve körelebilir. İnsanlar, kazanılan akıl itibarıyla, farklılık ve aykırılık arz ederler.⁶ Bu aklın, genişlemesi, zenginleşmesi veya kısırlaşması elde edilen bilgilerle doğrudan orantılıdır. İkinci akıl ise, Allah’ın bizzat hediye ettiği akıldır ki, (bahş-i Yezdân) kaynağı candadır, yani ruhtadır ve bilgisini gönülden, yani kalpten alır. Kazanılan akıl, Mevlâna’nın tasviriyile, “ırmaklara benzer, şuradan buradan çıkar, evlere gider.”⁷

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesindeki Mevlâni sikkeli bir levha

Kaynağı devamlı olmadığı gibi, yolları kapalı olabilir ve bu yüzden, bazen çok dar ve sınırlı kalabilir. Hatta, bilgi yollarının kapalı olması nedeniyle, tamamen körleşip, çaresiz bir hâle düşebilir.⁸ Buna karşılık, Allah'ın vergisi olan akıl, doğrudan kalbe gelen bilgilerden besleneceği için, her zaman feyizlenir ve feyz dağıtır.⁹

Mevlâna, insanların çoğunda var olan ve birçok mertebelerde görünen kazanılmış akla, cüz'î akıl (tikel akıl) der. Ona göre, çoğu kez bu cüz'î akıl, insanı dünyaya sınırladığı için ve onu dünyaya ötesi gayelere ve duygulara kapadığı için, Allah'ın doğrudan ihsan ettiği gerçek akla, yani küllî akla (tümel akıl) perde olabilir ve hatta onun adını kötüye çıkarabilir.¹⁰ Meseleleri çözmek yerine, bazen daha çok mesele çıkarabilir; bu nedenle Mevlâna, böyle bir cüz'î akı, her şeye karışan ve çoğu kez çözme yerine 'karıştıran ve söz gereksizce uzatan' anlamına gelen Farsça kâr-afzâ sözcüğüyle tavsif eder.¹¹ Örneğin, Ebabil kuşlarının attığı iki üç taş ile, koca Habeş ordusunun fillerinin ölmesini bu akıl nasıl idrak edip de izah edebilsin? Böyle bir hâdise, her şeyden önce, sebep sonuç ilişkisine sığdırılabilecek bir şey değildir.¹² Diğer taraftan, ona göre, felsefeye sarılan kişinin akı da böyle bir akıl olduğundan, sadece cüz'î akılla anlaşılabilen şeylere bağlanmış kalmıştır.¹³ Gönlü ak ve pak olan kimseler ise, bu akılla yetinmeyip, aklın akı olan, küllî akla dayanır ve onun rehberliğinde hareket ederler. Cüz'î akıl, âdeta bir meyvenin kabuğu; küllî akıl ise çekirdeği gibidir. Kabuk gereklidir ama, çekirdek özdür ve asıldır. Bu nedenle, "kabuktan ibaret olan akıl, bir işi yüzlerce delille ancak anlayabilir. Fakat akl-ı küllî, doğru olduğunu bilmediği yola adımını atar mı hiç?"¹⁴ "Akl-ı küllî içtir, akl-ı cüz'î ise deridir."¹⁵

Mevlâna, cüz'î aklın, sâlim ve mantıklı çalışmasını engelleyen bazı faktörlere dikkat çekerken, onu çoğunlukla nefisle karşılaştırır. Akıl, nefsin girdabına düşerse, sâlim bir şekilde işlevini yerine getiremeyeceği gibi, sahibini hayvan derekesine kadar düşürüp, rezil de edebilir. Onun nazarında, kendisini, nefsin kurnaz oyunlarından ve hırsızane tavırlarından korumayan insanın, aklını hakikate ve gönlünü de Hakk'a açması çok zordur. Çünkü nefsin kendisi, zaten bedenle sınırlı olup, sadece onunla içli dışlı olduğundan, "Hakk'a sağır ve kördür."¹⁶ Bu nedenledir ki bütün Kur'an, nefsin hilelerinden ve kötülüklerinden haber vermektedir. İnsan, Kur'an-ı Kerim'i bu noktadan iyi okuyup incelemelidir.¹⁷ Tarihte peygamberlere karşı savaş açan aşağılık kişilerin, 'kılı kırk yaran' edepsiz tartışmaları, nefislerinden dolayıdır.¹⁸ Diğer bir ifadeyle, nefislerine esir olduklarından akıllarıyla, sâlimâne düşünmemişlerdir. Ona göre, altı özellikle çizilmesi gereken evrensel hakikat, 'aklın devre dışı bırakıldığı yerde, nefis kontrolü eline alır ve kötülüğe teşvik eder.' Bunu sembolik bir benzetme ile daha iyi şekilde ifade eden Mevlâna der ki, "ne

8 Mesnevi 4/1968.

9 Mesnevi 4/1968.

10 Mesnevi 5/463.

11 Mesnevi 3/2526.

12 Mesnevi 3/2520-24.

13 Mesnevi 3/2527.

14 Mesnevi 3/2530.

15 Mesnevi 1/3743.

16 Mesnevi 4/235.

17 Mesnevi 6/4862.

18 Mesnevi 6/4863-4.

- 19 Mevlâna Celâlettin Rumi, Külliyyât-ı Şems yâ Divân-ı Kebîr (Divan-ı Sems-i Tebrîzi), tahk. Bediüzzaman Fûrûzânfar. 10 cilt, Tahran: Tahran Üniversitesi Yayını, 1957-1967, gazel no: 5798.
- 20 Mesnevi 2/1855-1860.
- 21 Hikayenin tümü için bkz. Mesnevi 3/2570-2599.
- 22 Mesnevi 3/2598.

zaman Hz. Süleyman tahtını bırakır, cin [gibi nefis] saltanatı ele geçirir: Sabır ve akıl giderse, nefsin seni kötülüğe tahrik eder.”¹⁹

Mevlâna, akıl ve nefis karşılaştırmasını, Mesnevi’sinin bir çok yerinde, kendine özgü, gayet ince ve fakat derin, gayet basit ve fakat oldukça düşündürücü mizâhi üslubuyla devam ettirir. Bunlardan sadece bir tanesini zikretmekle yetineceğiz. Fakat şu bir gerçektir ki o, her vurgusunda aklın önemini belirtir ve akıllı davranabilmeyi, peygamberane bir vasıf olarak niteler. Nefsi ise, şehvi ve hayvânî olarak addeder. Şimdi vereceğimiz örnekte de görüleceği gibi, akıl bir peygamberle anlatılmış, nefis ise bir hayvana benzetilmiştir. Bu kez Mevlâna, akli Hz. Süleyman yerine, Hz. İsa olarak görür, nefsi ise bir eşek. Ona göre, insan, akıl durumundaki Hz. İsa’ya iyi sahip çıkmalı, değerlendirmeli ve ondan hakkıyla istifade edebilmelidir. Zira, Hz. İsa’nın, yani aklın talihi ve üstünlüğü, onun elde ettiği bilgi ve irfanındadır. Şayet insan, onun yerine eşek sıfatlı nefsinin seçer ve ona kul olursa, ne talihi olur ne de üstünlüğü. Bu konuda insana çok dikkatli olmasını söyler ve âdeta yalvarır:

“Yeter artık, yıllarca eşeğe kul oldun. Çünkü eşeğe kul olan, eşeğin ardından gider. ‘Onları artta bırakın’ dan murat nefstir. Nefis geride, aklın ileride gerek.... İsa’nın eşeği, gönül mizacına malik olmuş, akıllar makamında yer tutmuştur. Çünkü akıl galebe çalmıştı, eşekse zayıftı. Eşek, şişman ve kuvvetli biniciden zayıflar. Ey eşek değerli; aklının azlığından bu eşek, ejderhalaştı.”²⁰

Şüphesiz burada Hz. İsa, sadece her insanda olması gereken sırf bir akli temsil etmiyor; aynı zamanda, insanları manevî yönden terbiye eden, ahlaken rehberlik eden ve gönüllerine feyz veren, bir insan-ı kâmilî (mükemmel insan) temsil ediyor. Fakat bu, her halükârda, akıl olmadan, bunların hiçbirinin mümkün olamayacağını belirtmesi açısından gayet önemli bir benzetmedir. Mevlâna, burada başka bir noktaya da âdeta gönderme yapıyor: Hem talebeler hem de rehberlik makamında olan kimseler, yani öğretmenler ve mürşitler, evvel-emirde akli elden bırakmamalıdır. İnsan-ı kâmil olmanın yolu, önce akıllı olmaya ve akıllıca hareket etmeye bağlıdır.

Mevlâna, eserinin başka bir yerinde Hz. İsa’ya tekrar döner ve onun, aklını yanlış kullanan ve nefesine esir olan bir ahmaktan nasıl kaçtığı uzun uzadıya anlatır. Ona göre, İsa’nın telkinleri hemen hemen herkese tesir etti ama, ‘mermer gibi kaya kesilen’ ahmakları etkilemedi.²¹ Zira aklını nefesine esir etmiş ahmak kişi, havanın suyu yavaş yavaş çektiği gibi, insandan aşkı ve iştiağı çalar götürür. Aslında, Mevlâna’ya göre, Hz. İsa ahmakın nasıl bir kişiliğe sahip olduğundan haberdardı ve onun menfi yönünden emindi. Kaçmasının nedeni, diğer insanlara öğretmek içindi. Yani böyle kişilerle karşılaştığımız zaman, onlarla fazla kendinizi yormayın, mesajını vermekten ibaretti.²² Yine Mevlâ-

na'nın ifadesiyle, akıldan gelebilecek bir eziyet, cahilin vefasından daha iyidir. Nitekim, ona göre, Hz. Peygamber insanları bu noktada uyarmıştır: "Akıllının düşmanlığı, cahilin sadakatinden yeğdir."²³

Mevlâna'nın bu noktaya kadar yapmış olduğu akıl ve nefis karşılaştırmasını, yine onun benzetmesiyle özetlersek, akıl bir ışık, nefis ise bir zulmettir.²⁴ Nefsin girdabına giren akıl ve onun sahibi insan, zifiri karanlıkta kalacağından, Hak ve hakikate kör kalır ve normal düşünme ve akl edebilme yeteneklerini yavaş ya-

23 Mesnevi 2/ 1876-77. Hz. Peygambere atfedilen sözlerin tahrir ve genel değerlendirmesi için bkz. Bediüzzaman Firuzanfer, Ahâdis-i Mesnevî, Tahran: Müesseset-i Intişârât-ı Emir Kebir, 1370. pp. 60-61.

24 Mesnevi 1/2903.

Mevlâna Müzesindeki 143 numaralı yazma

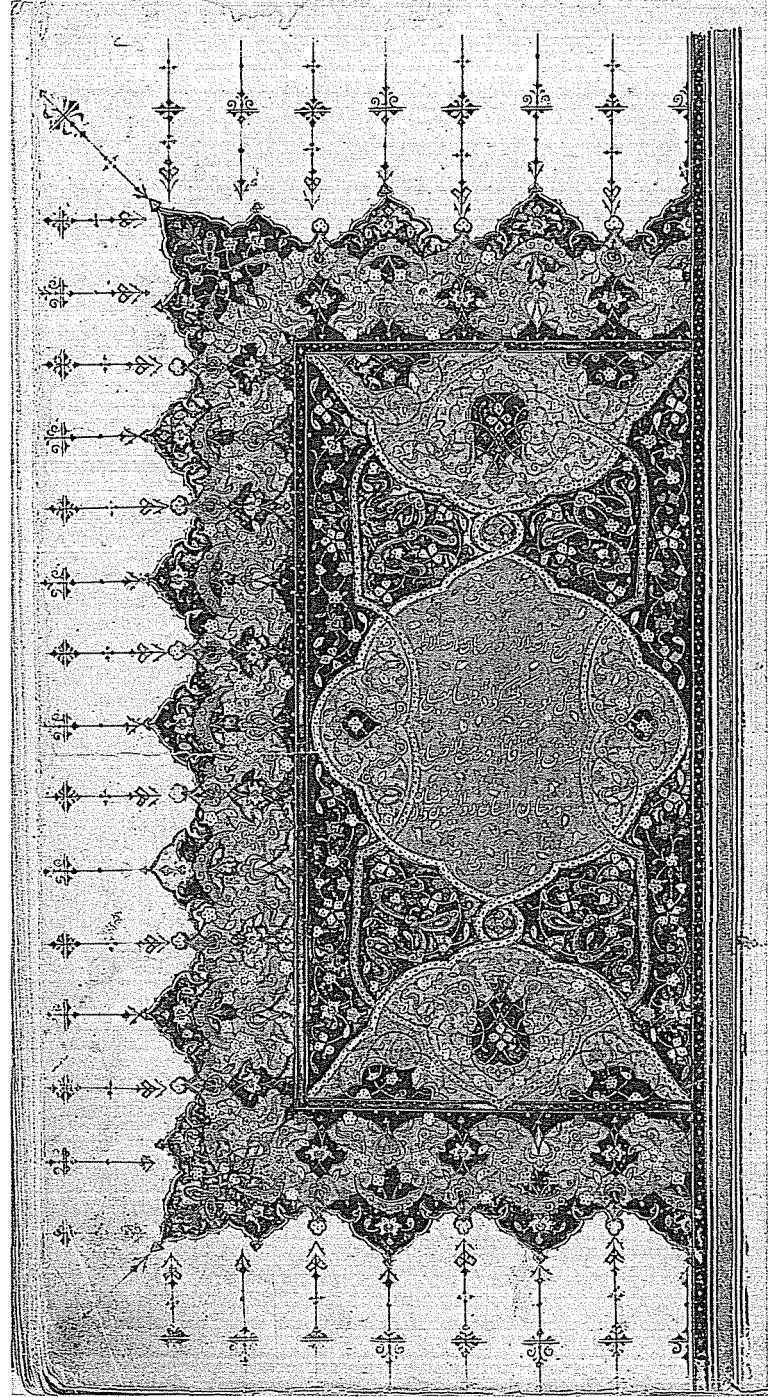
25 Yalnız öncelikle şunu belirtmekte fayda var. Biz burada bu akıl kavramlarının ve çeşitlerinin dış kökenli Eflatuncu ve Yeni Eflatuncu kaynaklarına ve hatta Fârâbî ve İbn-i Sînâ gibi İslam meşşâ'î filozoflarında bunların nasıl algılanıp geliştirildiğine girmek istemiyoruz. Hiç şüphesiz, devrinin diğer metafizik düşünürleri gibi, Mevlâna da, içinde doğup-büyüdüğü zengin İslam geleneği havzasının kültüründen istifade etmiş ve o gelenek içinde kendisini ifade etmiştir. Dolayısıyla burada o bu kavramları neden kullanıyor diye bir soru sormak pek yerinde olmaz.

26 Mesnevi 5/459 vd.

27 Mesnevi 5/460.

vaş yitirir. O halde insana lâyık olan şey nefsin basit oyunlarından uzak durarak, nefsinin aklının kontrolüne vermesidir. Ancak bu noktada, Mevlâna cüz'î aklın, insanı belirli bir dereceye kadar aydınlatacağını söyler ve küllî aklın onu beslemesi gerektiğini belirtir. Daha önce cüz'î aklın küllî akılla ilişkisine kısaca değinmiştik. Şimdi bu konuyu biraz daha irdeleyelim.²⁵

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Mevlâna cüz'î aklın çokluğuna ve insanlarda farklı boyutlarda olduğuna inanır ki, bu görüşüyle Mu'tezile'nin 'akıllar esasen birdir' ilkesinden ayrılır ve hatta onları bu konuda tenkit eder.²⁶ Cüz'î akıl kiminde güneş gibi güçlü ve parlak, kiminde Zühre yıldızından daha aşağıda zayıf ve sönüktür.²⁷ Ancak her halükârda, tıpkı başka cüz'î şeyler gibi,

Mevlâna Müzesindeki 64 numaralı Kur'an-ı Kerim

cüz'î akıl da külliye her zaman meyleder, ondan güç kazanır ve nurlanır. Külli akıl, Allah'ın vergisi olduğundan, fizik ötesi âlemdir ve insana ilâhî bilgiyi verendir. Bu arada Mevlâna, külli akılların birden fazla olduğuna da dikkat çekerek şöyle der: "Allah'a ait, senin bu aklından başka akıllar var ki, semâvî şeyler onlarla idare edilirler."²⁸

İnsanoğlu, rızkını cüz'î akıyla elde eder; diğer akıyla ise yani külli akıyla metafizik âlemleri dolaşır ve onunla ilâhî bilgilerden beslenir.²⁹ Ama buna ulaşmanın yolu ilâhî aşktır ki, bu hususu daha geniş bir biçimde izah edeceğiz. Şayet insan ilâhî aşka meylederse, Allah ona nice akıllar ihsan eder ve bu aşkın içinde, cüz'î akılla anlaşılabilen nice güzellikler, Mevlâna'ya göre, külli akılla anlaşılır.³⁰

Mevlâna Fihi Mâ Fih'te külli akılla cüz'î akı mukayese ederken, Hz. Peygamber'in ümmiliğini, iki akı mukayese ederek anlatır. Buna göre, Hz. Peygamber'e ümmî denilmesinin nedeni, okuma ve yazma bilmediğinden değildir. Onun ümmiliği okuma yazma ve hikmetin kendisine sonradan öğretme yoluyla verilmiş olmasını ifade ediyordu; ancak o bunlara doğuştan, fıtraten sahipti. "Dünyada ne var ki, onun bilgisinde olmasın? Üstelik insanlar ondan öğrenmediler mi?"³¹ O halde, ümmî demek, okuma ve yazma gibi yetenekleri sonradan cüz'î akılla elde eden değil de, bizzat külli akılla onlara fıtraten sahip olan demektir. Cüz'î aklın elde ettiği ve bildiği her şey külli akılda mevcuttur. Cüz'î akıl, görmediği herhangi bir şeyi, kendi başına üretemez ve keşfedemez.³²

Görüldüğü gibi, Mevlâna'nın nazarında, cüz'î akıl, her zaman öğrenmeye ve okumaya kabiliyeti olmakla birlikte, kendiliğinden bunları elde edemez. Külli aklın eğitimine ve öğretilmesine muhtaçtır. Külli akıl tıpkı Hz. Peygamber gibi, bir mürşit ve öğretmendir. Hatta, Mevlâna'ya göre, insan dikkatlice analiz ederse, bütün bilgilerin esasının ve kaynağının vahiy olduğunu fark eder.³³ İnsanlar, bütün mesleki bilgileri, nihai planda peygamberlerden öğrendiler. Dolayısıyla, bütün peygamberler birer akıllı küllüdür. Konuyu daha da somutlaştıran Mevlâna, Hâbil ve Kâbil örneğini verir. Kâbil Hâbil'i öldürdüğünde, cenazeyi ne yapacağını bilememiş ve bir karganın başka bir kargayı öldürdüğünü ve sonra da toprağı eşerek gömdüğünü görünce, aynısını o da uygulamıştı. Kabil kargadan ders almış ve yeni bir şey öğrenmişti.

Mevlâna der ki, bütün meslekler de bunun gibidir. Her insanın bir akl-ı cüz'îsi vardır ve bilmeye ve öğrenmeye muhtaçtır. Külli akıl ise, her şeyi bulan ve icat edendir. Peygamberlerde ve velilerde bu iki akıl birleşmiş bir bütündür. Başka insanlarda ise bunlar ayrı şeylerdir. Kısacası, "cüz'î akıl, külli akıla kıyasla, âdetta bir âlet hükmündedir, bilgisini ondan alır ve ondan öğrenir."³⁴

28 Mesnevi 5/3234.

29 Mesnevi 5/3235-36.

30 Mesnevi 5/ 3233.

31 Mevlâna Celalettin Rumi, Fihi Mâ Fih, tahk. Bediüzzaman Fîrûzânfar, Tahran: Emir Kebir, 1969, s. 142; Arthur J. Arberry, terc. Discourses of Rumi, Richmond: Curzon Press, 1994, s. 151.

32 Fihi Mâ Fih, ss. 142-3.

33 "Bütün sanatlar, şüphesiz ki önce vahiyden meydana gelir. Fakat sonra akıl, onların üstüne bazı şeyler ilave eder. Dikkat et de bak! Bizim bu aklımız, hiçbir sanatı usta olmadıkça öğrenebiliyor mu?" (Mesnevi 4/1297-98.)

34 Fihi Mâ Fih, s. 143; Discourses of Rumi, s. 152. Aynı konuyu Mesnevi'de de ele alan Mevlâna, Kâbil'i konuşturarak der ki, "yuh olsun benim aklıma, bir karga bile bilgiden benden üstün." Mesnevi 4/1301-1308.

- 35 Mesnevi 2/978.
36 Mesnevi 4/409-410.
37 Mesnevi 4/1258.
38 Mesnevi 4/1260-1.
39 Mesnevi 4/1263-64.
40 Mesnevi 1/1982.
41 Mesnevi 1/1981, 1984.
42 Mesnevi 6/260.
43 Mesnevi 4/1402.

Diğer taraftan, Mevlâna'ya göre, bu âlemin tamamı, akl-ı küllün bir düşüncesinden ibarettir.³⁵ Cüz'î akıl da dahil, âlemde bilinebilecek diğer şeylerin bilgisi, o küllî akılda mevcuttur. İnsanları hayvanlardan ayıran şey cüz'î akıl olmakla birlikte, insanları bilgi yönünden birbirinden ayıran da, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, bu cüz'î aklın farklı derecelerde olmasıdır.³⁶ Fakat cüz'î akıl, her ne derecede olursa olsun, sınırlıdır ve şekillere, biçimlere ve âdeta maddesel dünyaya odaklanmıştır. Bu nedenle, Mevlâna ısrarla der ki, insan bu akılla yetinmemelidir. "Cüz'î akli kendine vezir yapma. Akl-ı küllü vezir yap padişahım."³⁷ Çünkü birincisi, dünyevî eksenli olup, insanı maddi şeylere çekerken; ikincisi, metafizik kaynaklı olup, manevî düşünceye sevk eder. Örneğin, cüz'î akıldan öteye geçemeyen kişinin, Mevlâna'ya göre, ibadetlerinden ve niyazlarından tad alması pek mümkün olmaz. Buna karşılık, her iki akılla hareket edip, cüz'î olanı küllîye âmâde eden kimse, işlerin sonunu önceden kestirip âdeta yakinen görebileceğinden, "gerekirse bir gül için dikenin zahmetine katlanır."³⁸ Bu konuyu, Mesnevi'sinin birkaç yerinde, gayet manidar hikâyelerle anlatan Mevlâna, her defasında insana nasihat vermekten de geri durmaz: "Aklın varsa başka bir akılla dost ol, görüş danış! İki akılla birçok belâlardan kurtulur, ayağını göklerin ta yücesine korsun."³⁹

Cüz'î aklın en yetersiz olduğu alan Mevlâna'ya göre, aşktır ve aşka dair sırlardır. Her ne kadar, kendi çapında zeki görünüp, birtakım sırlara sahip olduğunu zannetse bile, bu acizliği nedeniyle, aşkı inkâr eder.⁴⁰ Sözde, insanın dostu olan bu akıl, onu aşk hakikatında ve hal bahsinde yarı yolda bırakır. Ne aşkı ne de aşkın halini idrak etmeye gücü yeter. Ancak, aşktan gıdalanabilirse, bilgisini aşka çevirir ve aşk makamında kaybolur.⁴¹

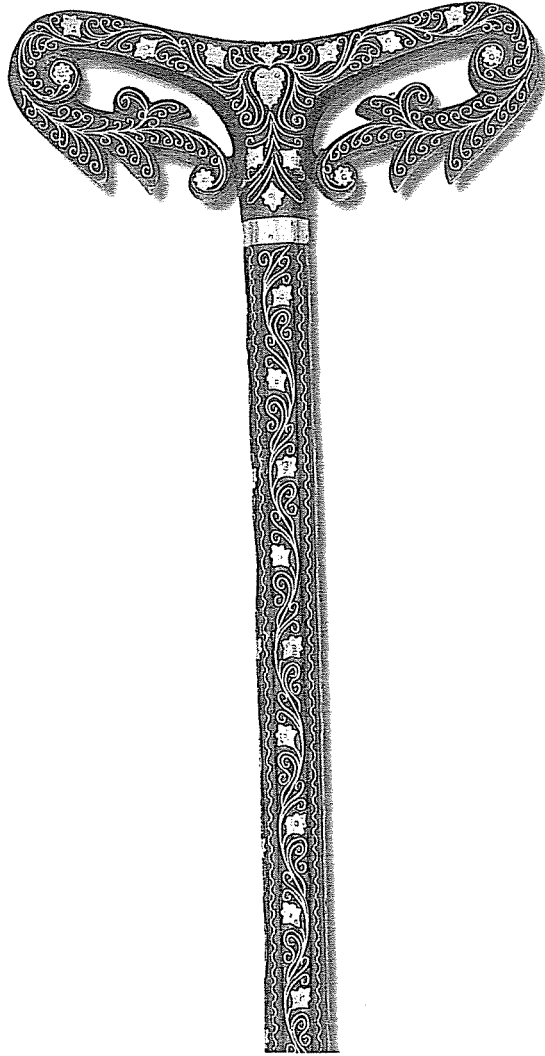
Mevlâna aklın aşkı inkârına örnek olarak İblis'in Hz. Âdem'e secde etmeyi reddetmesini gösterir. Akıllı ancak akli yetersiz olan İblis, Hz. Âdem'in hakiki yüzünü ve özünü göremediğinden -ki bu öz, Âdem'i hakiki insan kılan ve onu membana ve menşesine bağlayan ve O'ndan bir parça olan ruhudur- yücelik ve üstünlük tasladı. Çünkü İblis'in akli, cüz'î bir akıldı ve aşktan tamamen yoksundu, "bu yüzden Adem'in yalnız topraktan yaratılan suretini gördü."⁴²

"Bahtı yaver ve talihi kutlu olan bilir ki, akıl ve zekâ taslamak İblis'tendir, aşk Âdem'den!"⁴³

O halde şimdi Mevlâna'nın aşktan neyi kastettiğini anlamaya çalışalım. Ancak burada bir önemli noktayı itiraf etmemiz gerekir. Şimdiye kadar, Mevlâna hakkında kaleme alınmış yerli ve yabancı dillerdeki eserlerde de vurgulandığı gibi, âdeta adı ve şahsiyeti aşkla özdeşleşmiş bir kimsenin aşkın mahiyeti konusunda hemen hemen hiç söz etmemesi oldukça dikkat çekicidir. Bunun açık nedeni, şüphesiz aşkın, tamamen akli ve sözü saf dışı bırakan esrarengizliğidir. Bunun sırrına, yine Mevlâna'nın ifa-

desiyle, sadece onu tadanlar erer. “Birisi ‘Âşıklık nedir?’ diye sor-du. Dedim ki. Benim gibi olursan bilirsin.”⁴⁴ Bununla birlikte, Mevlâna, aşk kelimesinin Kur’an’da geçmemesinin ve onun yerine ‘muhabbet’ kullanılmasının gayet farkındadır. Bu ikisi her ne kadar kavram olarak farklılık arz etseler bile, onun nazarında, her ikisi de mahiyetleri itibariyle aynı şeye işaret ederler. Ancak, keyfiyet açısından aşk, “sayıya sığmayan ve ölçüye gelmeyen” aşırı sevgidir (muhabbetir).⁴⁵ Allah’ın insana ve insanın da Al-lah’a olan muhabbetine işaret eden âyet-i kerimeyi zikrederken Mevlâna, bu derece derin bir aşkın ancak yaşanarak idrak edile-bileceğine dikkat çeker. “Inananlar arasında öyleleri vardır ki, Allah’a olan muhabbetleri aşırı derecede yüksektir.”⁴⁶ “O (Allah) onları sever, onlar da Allah’ı severler.”⁴⁷ Her ne kadar Kur’an’da zikredilmese de, Mevlâna’ya göre, ‘aşk’ da ‘muhabbet’ gibi, Al-lah’ın bir sıfatıdır.⁴⁸ Daha da önemlisi, onun görüşünde, aşk ve muhabbet Allah’a nispetle bir hakikattir; insana nispetle bir me-cazdır.⁴⁹ Bunun içindir ki, o çoğunlukla, Allah’ın kuluna olan sevgisini, insanın Allah’a olan sevgisinden daha fazla vurgular. “İnsan ile Allah arasında aşk olabilir mi?” sorusuna doğrudan ce-vap verme yerine, Mevlâna, görünüşte hemcins olmasalar bile,

Mevlâna Müzesinde sergilenen tarikat eşyalarından müteke

⁴⁴ Mesnevi 2/Önsöz A.

⁴⁵ Mesnevi 2/Önsöz B. Bu aşırı sevginin yani aşkın, Allah için kullanılmasının uygun olup-olmaması, İslam muta-savvıflarınca epeyce tartışıl-mıştır. Her iki görüş için bkz. Ali b. Üsmân el-Cüllâbi el-Hueviri, Keşfu'l-Mahcub, Tahran, 1962, s. 394-5. Abu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuseyri, al-Risâle fi'l-İlmî-t-Tasavvuf, Beyrut: Dârü'l-Har, 1408/1988, s. 318-328. Ayrıca aşkın mahi-yeti konusunda felsefi dilde yazılan risalelerden birisi şüphesiz büyük İslam filozo-fu İbn-i Sinâ'nın (d. 1037). Risâle fi Mahiyyeti'l-İşk baş-lıklı küçük makalesidir. Bu risale için bkz., Risâle fi Mâ-hiyyeti'l-İşk, tahkik. Ahmet Ateş, İstanbul, 1953.

⁴⁶ Kuran-ı Kerim, Bakara 2:165

⁴⁷ Kuran-ı Kerim, Maide 5:5.

⁴⁸ Mesnevi 5/2185-87. Bu be-yitlerde aynı âyeti tekrar eden Mevlâna, hem muhab-bet'in hem de aşk'ın Allah'ın bir sıfatı olduğunu açıkça be-yan eder.

⁴⁹ Mesnevi 2/Önsöz B

- 50 Kuran-ı Kerim Hicr 15:29.
51 Mesnevi 3/4+35-44+1.
52 Mesnevi 1/110.
53 Mesnevi 5/2731-32.
54 Mesnevi 1/112-115.
55 Şefik Can, Hz. Mevlâna'nın Rubâileri, Konya: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2005, c. 1, s. 27, rubâi no: 49.

her ikisi arasındaki bağın, aşkın âdeti bir uzantısı ve tecellisi olduğuna dikkat çeker. "Ruhumuzdan ona üfledik"⁵⁰ âyetinden hareketle, insan ruhunun yaratılıştan ilâhî kaynakla irtibatlı olduğunu söyler. Her şey kendi özüne ve aslına devamlı meyillidir ve âşıktır, ilkesini ontolojik birtakım delillerle izah eder. Esasında ona göre, "Allah onları sever, onlar da Allah'ı" âyetinin sırrı bu gizemli bağlantı ve meyildedir. Belki de aşağıdaki dizeler bunu daha açık ve net bir şekilde ortaya koymaktadır:

Can (ruh) der ki:

"Ey benim şu yeryüzüne mensup cüz'lerim, benim garipliğim sizin garipliğinizden daha acı.. ben, arşa mensubum."

Tenin meyli, yeşillige, akar suya.. çünkü aslı ondan.

Canın meyliyse diriliğe, diriye. Çünkü aslı lâmekânın canı!

Can, hikmete, bilgilere.. ten, bağa, bahçeye, üzümeye meyleder.

Can, yücelmeye, yükselmeye can atar; ten, kazanca, ota, yiyeceğe, içeceğe!

O yücelmenin aşkı, o yücelmenin meyli de canadır. "Tanrı onları sever, onlar da Tanrıyı" âyetini bundan anla!

Bunu anlatmaya kalkışsam sonu, ucu gelmez..

Mesnevi'ye daha böyle sekiz misli kâğıt bile yetişmez!⁵¹

Esrarengiz bir cazibe gücü olan aşk, genelde hemcinsler arasında cereyan eder. "O, Allah'ın sırlarının bir usturlabıdır."⁵² Bir duygu olarak hissedilir; kelimelere dökülemez. Aşkı anlayabilmek için, onu bizzat yaşamak gerekir.

Bu yüzden Mevlâna'ya göre, aşka dair sahifeler dolusu kitaplar yazılsa bile, onu ne akıl kavrayabilir ne de lisan anlatabilir.

Aşk, söze sığmaz. Aşk, bir denizdir ki dibi görünmez.

Denizin katrelerini saymaya imkan yoktur. Yedi deniz de aşk denizinin önünde küçücük bir göl kalır.⁵³

Aşkı şerh etmek ve anlatmak için ne söylersem söyleyeyim... asıl aşka gelince o sözlerden mahcup olurum.

Dilin tefsiri gerçi pek aydınlatıcıdır, fakat dile düşmeyen aşk daha aydındır.

Çünkü kalem, yazmada koşup durmaktadır, ama aşk bahsine gelince; çatlar, âciz kalır.

Aşkın şerhinde akıl, çamura saplanmış eşek gibi yattı kaldı. Aşkı, âşıklığı yine aşk şerh etti.⁵⁴

Yukarıda belirttiğimiz gibi, çamura saplanan akıl, duyular dünyasının içinde nefisle birlikte olan cüz'î akıl olsa gerektir. Aksi takdirde, küllî akıl zaten aşkla yoğrulmuş ve aşkla aydınlanmış bir akıldır ve bizzat aşk ile hemhâl olmuştur. O halde, eğer insan, cüz'î akıl perdesini aralayıp küllî aklın nuruyla bakabilirse, görecektir ki aslında, küllî aklın bir temsilcisi olan Hz. Peygamber'in çizdiği yol da, yani dinin kendisi de, bir aşk yoludur. Mevlâna, bu nedenle, o Peygambere tabi olan ve gönülden bağlanan kimselere de, aşkın çocuklarıdır der.⁵⁵ Bu aşk tenimizde gizlenen anamızdır, yani cevherimizdir. Ancak hakikati örtme ve ger-

çeği görememekle malul olan tabiatımız - nefsimiz ve cüz' i aklımız- bu gerçeği fark etmemize engel oluyor.⁵⁶ Diğer taraftan Mevlâna'ya göre her ne türlü olursa olsun, ne şekilde zuhur ederse etsin, bütün aşkın kaynağı Allah'tan başkası değildir. Sadece aşkın değil, her şeyin kaynağı ve menbaı O'dur. Bununla birlikte, 'Allah'a aşktır' demek, O'nu sınırlamak olacağından pek uygun düşmez. Mevlâna, daha önce işaret edildiği gibi, aşkı, aynen muhabbet gibi, Allah'ın bir sıfatı olarak niteler. Bu demektir ki, O hem aşk'tır hem de aşk'ın ötesindedir, aşkıdır.

Tekrar insan ile Allah arasındaki aşka dönersek, Mevlâna, aşkın tek taraflı olmadığını; aksine karşılıklı -iki taraflı- olduğunu belirtir. "Hiçbir âşık yoktur ki, sevgilisinin vuslatını arasın, dilesin de sevgilisi onu aramasın, dilemesin!"⁵⁷ Aşk gönül işidir ve önce gönülde âdeta bir şimşek gibi çakar ve sonra bütün gönlü kaplar. Şayet gönülde kıvılcım olarak başlayan ve yeşeren bu aşk, Hakk'a karşı olursa, Hak da o gönül sahibini seviyor demektir.⁵⁸ Kaldı ki, gönül (dil) ve sevgili (maşuk) ayrı ayrı şeyler değildir. Nihai noktada her ikisi de birdir. Zira, Mevlâna'nın dediği gibi, "sevgili dediğimiz varlık bir bahânedir. Aslında gerçek sevgili Allah'tır."⁵⁹ Bunu fark edebilmek için insanın öncelikle kendi gerçek varlığını bulması gerekir; kendi içsel 'beni'ni (hod) keşfetmesi gerekir ki, bu da ancak maddi varlığından ve nefsinin engelleyici tavrından kurtulmasıyla mümkündür.⁶⁰ Diğer bir ifadeyle, cüz'î aklını, âdeta küçük dere gibi akan dünyadan soyutlayıp, felek üstüne çıkararak kendi kaynağı olan küllî akla bağlamakla olur.

Ondan vefat etmiş çağdaşı büyük mutasavvıf İbn-i Arabî'de (ö. 638/1240) olduğu gibi, Mevlâna'da da, âlemin yaratılışı Allah'ın sevgisinden dolaydır. Görünen ve görünmeyen, bilinen ve bilinmeyen, hareket eden ve etmeyen herşey, O'nun sevgisinin bir neticesi ve tecellisidir. O aşk, her oluşun ve oluşumun ardındaki manevi bir güç, âdeta gizli bir hazinedir. Her canlının çift olarak eş cinsiyle yaratılması; gökyüzünün yeryüzüyle beraberliği; her dişinin erkeğe veya her erkeğin dişiyeye meyli; gecenin gündüzle sarmaş dolaş olması; bunların hepsi, o aşkın neticesi ve tezâhürüdür. Allah'ın hikmeti, ezelde bütün bunları birbirine âşık etti.⁶¹ Yine o aşktan ötürüdür ki, Yüce Allah, Hz. Muhammed'i peygamberler arasından seçti ve onu aşkla aynileştirdi ve o aşkın kendisi oldu.⁶²

Allah bütün aşkların kaynağı olduğuna göre, asıl aşk ilâhi aşktır. Mevlâna ilâhi aşkı, gerçek aşk (aşk-ı hakîkî), bütün diğer aşklar da mecâzî aşk olarak ayırır. "Aşk, kimseye niyazı ve ihtiyacı olmayan Allah'ın vasıflarındandır. Ondan başkasına âşık olma, geçici bir hevestir."⁶³ Zira, diğer aşklar bir an tat verse bile, görünüşleri nur olsa bile, kısa solukludur. Bununla birlikte, o geçici aşklar bile, kısa süreli de olsalar, o nurları ve güzellikleri nederiyle, aslına ve kaynağına giderler.⁶⁴ Dolayısıyla, Mevlâna'nın

56 A.g.e., s. 27.

57 Mesnevi 3/4393.

58 Mesnevi 3/4395-96.

59 Şefik Can, Hz. Mevlâna'nın Rubâileri, c.1., s. 49, rubai no: 184.

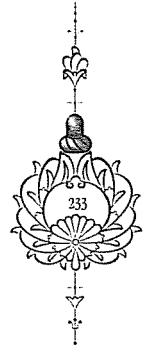
60 Şefik Can, Hz. Mevlâna'nın Rubâileri, c.1., s. 32, rubai no: 81.

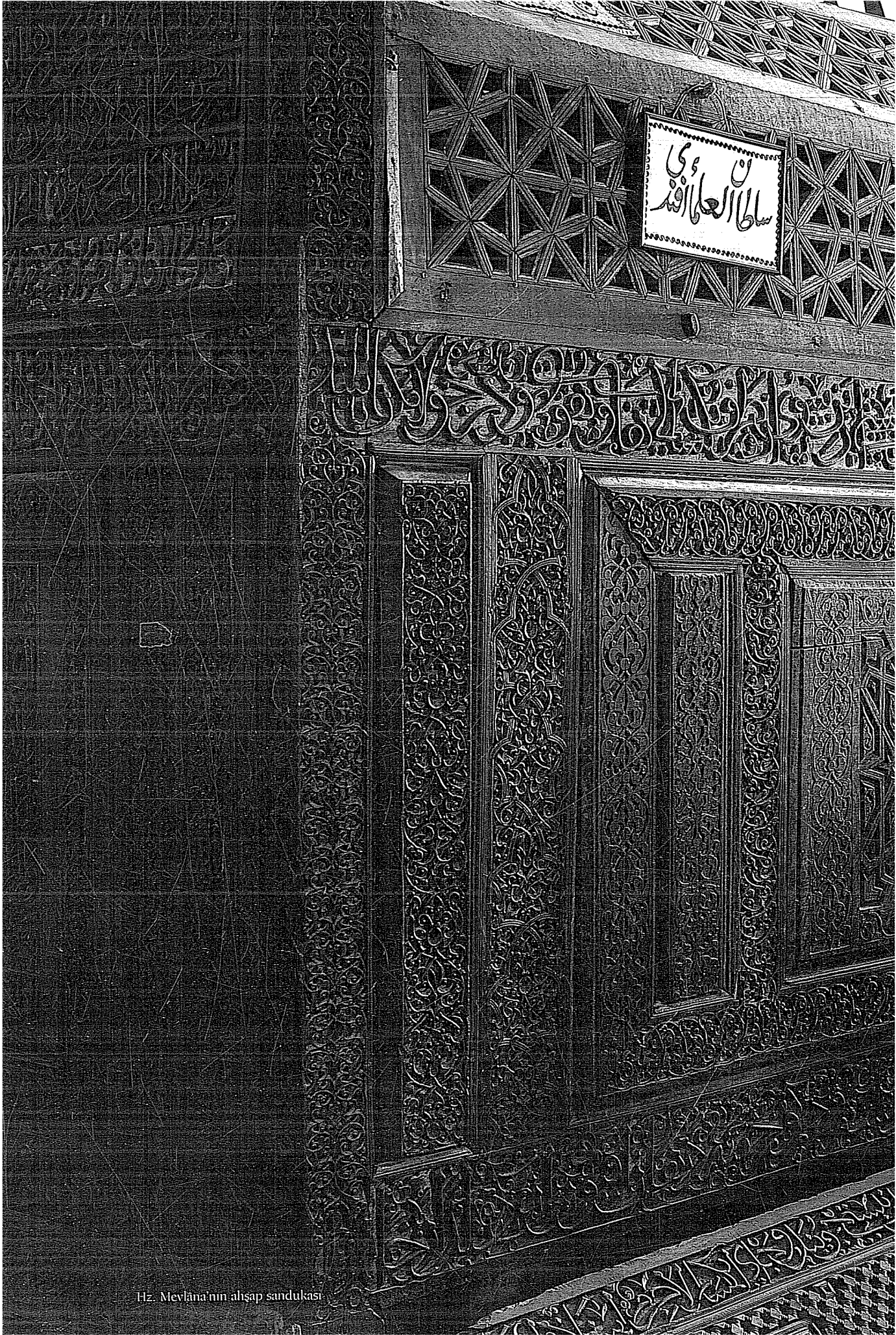
61 Mesnevi 3/4400 vd.

62 Mesnevi 5/2738-39.

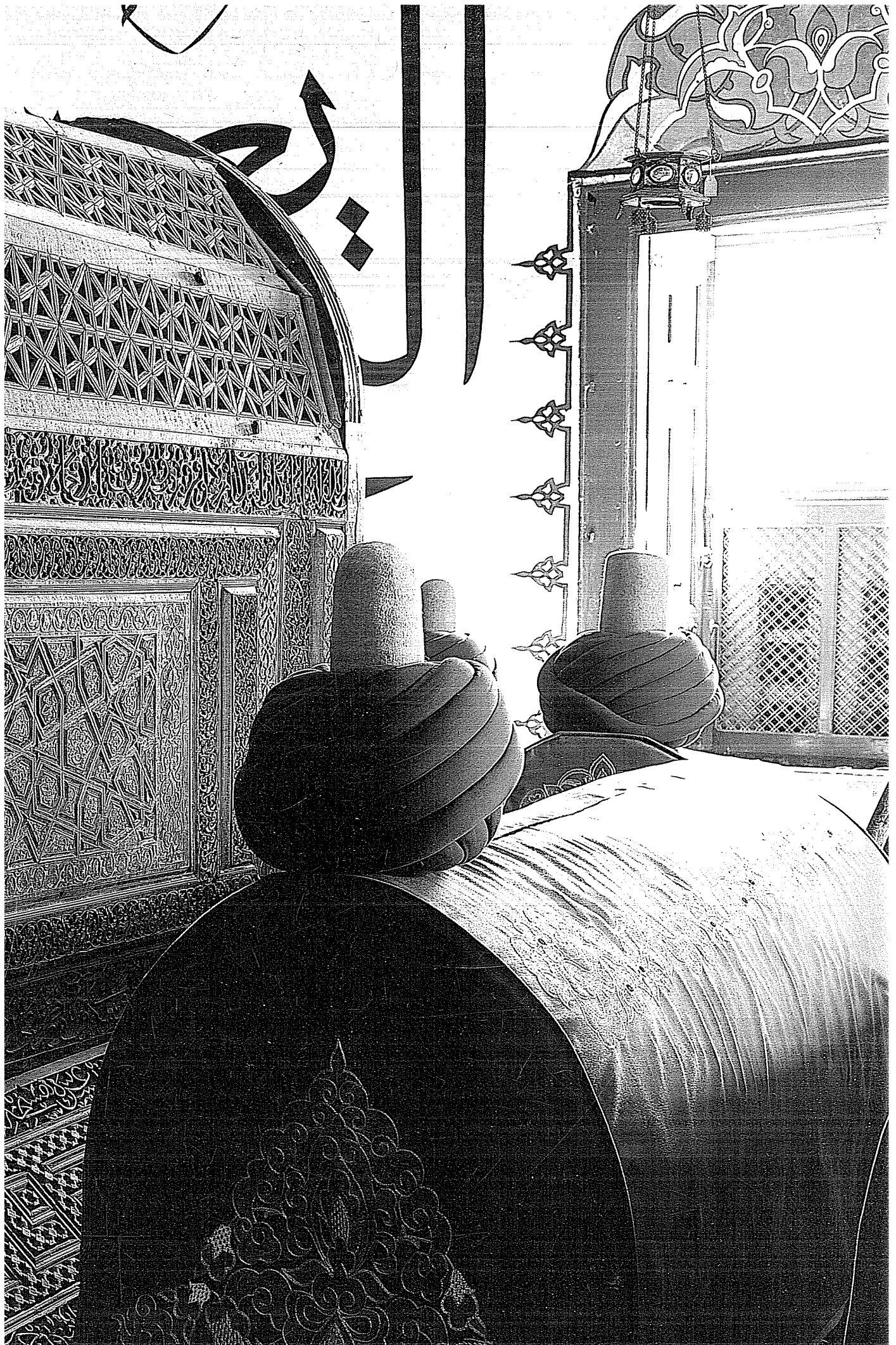
63 Mesnevi 6/971.

64 Mesnevi 6/973-74.

Hz. Mevlana'nın ahşap sandukası

- 65 Mesnevi 3/4416.
66 Mesnevi 2/1529-1531.
67 Mesnevi 5/3853-55.
68 Mesnevi 2/1532-33.
69 Mesnevi 1 / Dibace (Mevlâna'nın kendi Önsözü)
70 Mesnevi 2/1770.
71 Mesnevi 6/4059.
72 Mesnevi 6/233.

dünya görüşünde, her sevginin bir ilâhi yönü vardır. Her cüz'ü diğer bir cüz'e meyil ettiren gizli güç, Allah'ın onların gönülleri-ne yerleştirdiği sevgidir.⁶⁵

İlâhi kaynaklı olan böyle bir aşkın gücü ve tesiri tartışılmaz. Mevlâna aşkın bu engin ve derin yönünü anlatırken, onu âdeta bir iksir ve hayat suyu olarak tavsif eder. Acıları tatlılaştıran, bakırları altına çeviren, bulanık suları durultan, dertlere şifa veren, ölüleri diriltten, padişahları kul ve köle eden aşktır.⁶⁶ Dünyayı döndüren, nebatı yeşerten, Yusuf'u Zeliha'ya hayran eden ve gönülleri titreten aşktır.⁶⁷ Fakat bu aşk kendiliğinden doğmaz; onu hazırlayan bir zemini vardır. Temelsiz ve zeminsiz aşka, aşk demek doğru olmaz; ancak kuru bir hevesten ibarettir. O halde nedir bu aşkın zemini? Mevlâna'nın cevabı oldukça nettir: Bilgi.

“Bu aşk (Allah aşkı) bilgi neticesidir... Noksan bilgi nerden aşkı doğuracak? Noksan bilgi de bir aşk doğurur ama o aşk, cansız şeylerdir.”⁶⁸

Mevlâna, bilgiyi zorunlu saymakla, ilâhi aşkın âdeta epistemolojisini ortaya koymaktadır. Allah aşkı, her ne kadar hâlde tezâhür etse de, o ulaşılabilecek en yüksek manevi bir makam olduğundan, birtakım hazırlıkları ve birikimleri gerektiriyor. Diğer bir tabirle, bu aşkın ancak sâlim bilgiye dayalı yaşamdan ve riyazattan sonra gerçekleşebileceğini ima ediyor. Onun içindir ki, Mesnevi'sinin hemen başında, kitabımı tanıtırken bu önemli noktaya dikkat çekmiş ve onu, yani Mesnevi'yi hakikata ulaşmada din asıllarının asıllarının asıllarıdır⁶⁹ diyerek veciz bir şekilde özetlemiştir. Bunun manası, önce gerekli, sahih dinî bilginin elde edilmesi, sonra o bilginin içselleştirilerek hayata yansması ve akabinde kendiliğinden meydana gelecek olan manevi değişiklik ki ilâhi aşka tebdil ve tahvil edecektir. Hatta sonu vecdle, ilâhi aşkın 'mestiyle' kemâle erecektir.

Bu hassas noktayı fark edemiyen veya gözardı eden bazı grupların, Mevlâna'nın bu denli doruğa ulaşmış vecd hâlinde ve ilâhi aşkın cezbesi içinde terennüm ettiği, aşk ve din ilişkisine ait beyitlerini, sanki onun, aşk adında İslam Dini'nden başka bir dini varmış gibi, yahut da onun tasavvufunun İslam'dan apayrı bir olgu olduğu zehabına kapılıp ve belki de istemeyerek bir yanlışlığa düştükleri gözlenmektedir. “Aşk şeriatı (veya yolu) (millet-i aşk) bütün dinlerden ayrındır. Âşıkların şeriatı (veya yolu) da Allah'tır, mezhebi de.”⁷⁰ Bu mısralar açıkça, biraz önce ifade ettiğimiz nihâi gayenin, özlerin özü olan ilâhi aşka ermek olduğunu bildiriyor. İlâhi aşka ermek ve âdeta onda erimek, kendi varlığından geçerek, o engin ve derin aşkın câzibesıyla, bir pervane gibi yine o ilâhi nurun içinde yok olup saf nura dönmeyi anlatıyor. Mevlâna'nın kendisi bu noktayı başka bir yerde daha net beyan ederken, “dinim aşkla yaşamaktır”⁷¹ der. “Göklere yücelme (mirac-ı felek) nedir? Şu yokluk (în nîstî). Âşıkların yolu da yokluktur, dini de.”⁷² Bu mecâzi gibi görünen mâna yüklü mısraların

şerhini, yine Mevlâna'nın nesir olarak kaleme aldığı, Fîhi Mâ Fîh'inde bulabiliriz. "Ne zaman ki dinimiz bir insanın kalbine tamamen yerleşir (içselleşir ve özümленir), o insanın kalbini herşeyden ayırıp, Allah'a götürünceye kadar tam orada kalır."⁷³ İşte o zaman, Maşuk, yani Allah, Cemâli'ni (yüzünün güzelliğini) o insana gösterir; buna lâyık olan insan da o Cemâli temâşa ederek kendinden geçer.⁷⁴ Bütün bunlar, yine Mevlâna'ya göre, Allah'ı bilmeye ve dini bilgileri, kuru nazariyattan fikriyata ve oradan da hakikata dönüştürerek kalbe tamamen yerleştirmekle mümkün olur. Bu da cüz'î akılla başlar, küllî aklın rehberliğinde vahiyle beslenir ve aşkla neticelenir. Onun içindir ki, daha önce de vurguladığımız gibi, onun indinde, Peygamberin yolu aşk yolu, İslam ise aşk dini ve ona mensub olanlar da aşkın çocuklarıdır.

İlâhî aşkın, merkezileştiği ve odaklaştığı nokta, biraz önce de belirttiğimiz gibi, Maşuk'un, yani Hakk'ın Cemâli'dir, güzel vecdidir. Bu ulvî ve latif makama erişen bir kimsede, cüz'î akıl tamamen devre dışı kalır. O akıl, dinin bütün bilgilerine sahip olsa bile, bu aşk hâlinde acze ve hayrete düşer. Ama, Mevlâna için bu istisnai hal, aklın reddedilmesi veya küçümsenmesi anlamına gelmemektedir. Aksine, bu hal, o yüce aşkın, aklı nefisten kurtarıp, onu hür bıraktığı andır. Cüz'î akıl, duyular dünyasıyla sınırlandığı için, orada esir gibidir. O, duyulara bağlı olarak her şeyin yerli yerince olmasını ister;⁷⁵ o haldeyken ondan fazlasını istemek, sadece abesle iştigâl değil, aynı zamanda yokuşa kürek çekmektir. Buna örnek olarak, Mevlâna 'ölüm' olgusunu ve korkusunu hatırlatır. Ölüm, dünyaya ait ve dünyada vuku bulan bir hâdiseye olmasına rağmen, akıl, tek başına ne onun mâhiyetini bilebilir ne de onun ötesini. Bunu başarmanın yolu, Allah'ın insana bahşettiği aşk bineği Burâk'a⁷⁶ binmesi ve onunla akıldan sonra yolculuk yapmakla olur. "Aşkın Burak'ı mânâlar içindir ki, hem aklımı aldı, hem de kalbimi. Onları nereye götürüyor acaba? Senin bilmediğin bir yöne doğru."⁷⁷ Yine Mevlâna, "aşk Burak'ı semadan gelir ve Hz. İsa'yı (yani aklı), eşeğin (yani nefsin) etkisinden kurtarır"⁷⁸ diyerek, aklın aşkla hür olup, işlevini daha iyi yerine getirebileceğine dikkat çeker. "Aşk bir hayat suyudur ve seni ölümden (ve ölüm korkusundan) kurtarır. Kendisini aşka veren kimse gerçek bir sultandır."⁷⁹ Ancak burada hedef aşka ulaşmak değil, Hakk'a ve Hakk'ın Cemâline ermektir. Bu nedenle, Mevlâna için, akıl gibi, aşk da bir vasıta, gaye değildir. Şems'in aşkı da onu Allah aşkına götüren bir vesile olmuştur.

Ayrıca Mevlâna'ya göre, aşk'ın akılla ilgili diğer bir yönü de onun en yüce ve en değerli bir bilgi kaynağı olmasıdır. Cüz'î aklın bilgisi, daha ziyade zanla karışık ve bazen de tamamen taklitten ibarettir ki, bu nedenle noksandır. Taklidî bilgi, iğreti bilgidir ve onu taşımak bir vebaldir. Taklidî bilgiyle yetinen akılla olmağansa, cahil kalmak daha iyidir.⁸⁰ Taklitçilerin bilgi ve gö-

73 Fîhi Mâ Fîh s. 115; A.J. Arberry, Discourses of Rumi, s. 126; W. Chittick, The Sufi Path of Love, Albany: SUNY, 1983, s. 215.

74 Fîhi Mâ Fîh s. 115.

75 Mesnevi 1/2144.

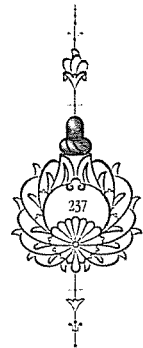
76 Mevlâna, Hz. Peygamber'in İsrâ ve Mî'rac esnasında, üzerinde götürüldüğü Burak bineğine atıf yapmakla, âdetâ aşk yolculuğunun biri zâhiri diğeri bâunî veya biri enfûsi diğeri âfâki olan iki yönüne dikkat çekiyor. Zâhiri ve âfâki olan yönü, aşk bineğine binmek ibadetlerin özü ve Hz. Peygamber'in 'Namaz, inananın mirâcıdır,' ifadesindeki namazın önemine işaret eder. İbadetsiz aşk yolculuğuna çıkılamayacağı gibi, aşksız bir ibadet şekilden öteye geçmez. Bâunî ve enfûsî yönüne gelince, aşk yolculuğu bir kalb ve gönül yolculuğudur. Gönül hazırlanmadan o yolculuğa çıkılmaz.

77 Divân-ı Şemsi Tebrizi, gazel no: 32300; Chittick, The Sufi Path of Love, p. 215.

78 Divân-ı Şemsi Tebrizi, gazel no: 30917; Chittick, The Sufi Path of Love, p. 215.

79 Divân-ı Şemsi Tebrizi, gazel no: 6563; Chittick, The Sufi Path of Love, p. 214.

80 Mesnevi 2/2326-28.

- 81 Mesnevi 2/3270-3274.
82 Mesnevi 1/2930 vd.
83 Mesnevi 1/3009.
84 Mesnevi 1/3337.
85 Mesnevi 1/3447-49.
86 Mesnevi 1/2880.

rüşlerini, Mevlâna farenin anlayış ve görüşüne benzetir ki, farenin yegâne gördüğü şey, bildiği yer topraktır ve en fazla toprağın altıdır. Ancak bu, onun akıldan yoksun olduğu anlamına gelmez; aksine Allah ona da, sadece ona yetecek kadar akıl vermiştir. O akıl, toprağa sınırlanmıştır ve adeta topraktaki izlere ve deliklere odaklanmıştır; dolayısıyla fareden fazlasını beklemek haklıdır. Çünkü yüce Allah, adalet ve merhametinin gereği, hiç bir varlığa, ihtiyacından ve kapasitesinden ötesinde bir şey vermez.⁸¹

Mevlâna aşk neticesinde hasıl olan bilgiyi yakini derecede bir bilgi olarak tanımlar. Görünüşün ve suretlerin değil, manaların ve hakikatlerin bilgisidir. Akıl, fikrin kanadı, aşk ise mâna kapısıdır. Tıpkı meyva ile çiçek gibi, hedef mâna olan meyva nimetine ulaşmaktır, akıl gibi çiçek ona bir müjdecidir.⁸² Bilgi edinmekten murat, Tevhid'in bilgisine ulaşmaktır. Tevhid'in mânası ise, Allah'ın huzurunda erimek ve âdeta yok olmaktır.⁸³ Zira, "Mâna Allah'tır."⁸⁴ Buna ulaşanlar da ilâhî aşkla yolculuk yapan gönül ehli insanlardır ki, o mâna ve bilgi, vasıtasız doğrudan Allah tarafından kablerine doğmuştur.⁸⁵ Ama o kalbler önceden, ibadet ve riyazat ile, aşk ve vecd ile, birer ayna gibi parlatılmıştır. Bu bilgiyle donatılan kişinin konuştuğu her şey aşk kokar.⁸⁶

Buraya kadar anlatmaya çalıştığımız böylesine soyut metafizik bir konunun Mevlâna tarafından bu şekilde tutarlı ve muhtevalı olarak ortaya konması, bizi şöyle bir neticeye götürmektedir. Her şeyden önce Mevlâna, bazı kimselerin düşündüklerinin aksine, sadece bir şair değil, aynı zamanda kendine özgü ve kendi

Derviş hücrendeki Mevlâni dedesi

içinde son derece tutarlı teosofik bir düşünce sistemi geliştiren mistik bir filozoftur. Onun dahiliği, düşüncesini her kesimin kendine düşeni anlayabileceği dilde ve ölçüde, sadece akla değil aynı zamanda hislere ve kalbe hitap ederek, hem şiirle ve hem de nesirle takdim etmesidir. Kanaatimiz odur ki Mevlâna üzerine çalışacak araştırmacılar, bu önemli noktayı gözönünde tutup, onun İslam geleneği içinde geliştirdiği kendine has, gelenek dışı gibi görünen, felsefi-tasavvufî dünya görüşünü dikkate alırlarsa, daha verimli ve belki de daha orijinal sonuçlara ulaşacaklardır.⁸⁷ Dünya görüşüne temel teşkil eden ana kaynaklardan birisi, şüphesiz kendisinin de 'kölesiyim dediği' vahiyden süzülen nurdur, Kur'an-ı Kerimdir. İkincisi, o nurun kendisinde tecelli edip âbideleştiği, insan-ı kâmil Hz. Peygamber'dir ki, Mevlâna onu, bu çalışmamızda da gösterdiğimiz gibi, hem küllî akılla hem de aşkla aynileştirmiştir. Üçüncüsü, bu iki kaynaktan doğan ve yine bu iki kaynağın etrafında gelişip büyüyen, klasik İslam medeniyetinin ilim, irfan ve hikmet mirasıdır.

Bu üçüncü unsurun iki kolu vardır; biri, İslam medeniyetinin âdeta İslamileştirdiği dış kaynaklı kültürler ki, büyük bir kesimini Eflatun, Aristoteles ve Yeni Eflatuncu ekoller oluştururken, diğer kesimini de İslam'ın özgür ortamında yaşayan İslam dışı başka dinlere mensup azınlıkların dini kültürleridir. Mesnevi'yi okuyan kimse, bu kültürlerin değer ve kavramlarını hemen farkeder. Orada zaman zaman bir Museviyle, zaman zaman bir İseviyle buluşabileceğiniz gibi, bir Hintliyle veya bir Mecusiyle de karşılaşabilirsiniz. Diğer kolu ise, tamamen İslami disiplinlerin çizgisinde ilim ve marifet yoluyla gelişen kültür hazinesidir. Bu üç unsurun uzantılarını Mevlâna'nın bütün eserlerinde görürüz. Örneğin bu çalışmamızda, Mevlâna'nın ikiye ayırdığı, cüz'î ve küllî akıl kavramlarının kaynağı Eflatun'a kadar ulaşır. Ancak, muhtevalarına baktığımızda, onun dünya görüşünü oluşturan her üç unsur da buluruz. Bunun nedeni de, kendisinden önce gelen diğer İslam düşünürlerinde de görüldüğü gibi, ona göre, 'hakikat, hangi kaynaktan gelirse gelsin, taassubsuz alınır, işlenir ve aktarılır.' Önemli olan kavramlar değil, onların altında yatan tevhidî hakikattir. Yine bu açıdan bakarsak, Mevlâna'nın Kur'an'da olmayan 'aşk' kelimesini neden 'muhabbet'in yerine kullandığını daha iyi anlamış oluruz. Son olarak aşağıda nakledeceğimiz, âdeta akıl ile aşk arasındaki ince ilişkiyi sembolize eden, Cebrail'in Hz. Peygamber'e Mi'rac'taki itirafı, hem şu anda dikkat çektiğimiz noktaya hem de bu çalışmamızın ana temasına en güzel bir örnek olsa gerekir:

Bilgileri hıfzeden, bir Levh-i Mahfuz olur; akıl ruhtan nasip lenir, feyzalır. Önce akılı hoca iken, sonra akıl ona şakirt olur.

Akıl, Cebrail gibi, "Ey Ahmed, bir adım daha atarsam yanarım! Sen beni bırak, bundan sonra ileri yürü. Ey can Sultanı! Benim haddim bu kadardır" der.⁸⁸

87 Böyle bir çalışma denemesi için bkz. Seyed Ghahreman Safavi, *The Structure of Rumi's Mathnawi*, London: London Academy of Iranian Studies Press, 2005.

88 Mesnevi 4/1064-67.

